

QR-kod
maqolaning DOI
sahifasini
ochadi

Rametullaeva Nadira Polatovna.
Adabiy-tarixiy manbalar asosida
talabalarda vatanparvarlik tuyg'usini
rivojlantirish // «O'zbekiston olimi
ayollarining mamlakat taraqqiyotiga
qo'shayotgan hissasi» mavzusidagi
xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
materiallari (Nukus, 2026-yil 9–10-
oktyabr). – Nukus, 2026. – B. 1121–
1125. – DOI: <https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/0910229>

ADABIY-TARIXIY MANBALAR ASOSIDA TALABALARDA VATANPARVARLIK TUYG'USINI RIVOJLANTIRISH

Rametullaeva Nadira Polatovna

*Qoraqalpoq davlat universiteti
Pedagogika va psixologiya kafedrasida stajyor o'qituvchi
nadirarametullaeva87@gmail.com*

Annotatsiya: Maqolada mintaqaviy oliy ta'lim muassasasi misolida adabiy-tarixiy manbalar orqali talabalarda vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari tadqiq etiladi. Xalq dostonlari, XIX asr shoirlari merosi va tarixiy xotirani aks ettiruvchi matnlar tarbiyaviy resurs sifatida tahlil qilinadi. Vatanparvarlikning kognitiv, hissiy va xulqiy komponentlariga asoslangan to'rt bosqichli metodik model (kontekstlashtirish, yaqindan o'qish, munozara, amaliy loyiha) ishlab chiqiladi va uni baholash mezonlari asoslanadi.

Kalit so'zlar: vatanparvarlik, adabiy-tarixiy manbalar, tarixiy xotira, milliy o'zlikni anglash, ma'naviy-axloqiy tarbiya, oliy ta'lim.

Аннотация: В статье на примере регионального вуза исследуются педагогические возможности формирования патриотических чувств у студентов средствами литературно-исторических источников. Фольклорные эпосы, наследие поэтов XIX века и тексты, хранящие историческую память, анализируются как воспитательный ресурс. Разработана четырёхэтапная методическая модель (контекстуализация, медленное чтение, дискуссия, практический проект), основанная на когнитивном, эмоциональном и поведенческом компонентах патриотизма, и обоснованы критерии её оценки.

Ключевые слова: патриотизм, литературно-исторические источники, историческая память, национальное самосознание, духовно-нравственное воспитание, высшее образование.

Abstract: Using a regional higher education institution as a case, the article explores the pedagogical potential of literary and historical sources for fostering patriotism among students. Folk epics, the legacy of nineteenth-century poets and texts carrying historical memory are analysed as educational resources. A four-stage methodological model (contextualisation, close reading, discussion and a practical project) grounded in the cognitive, affective and behavioural components of patriotism is developed, together with criteria for assessing it.

Keywords: patriotism, literary and historical sources, historical memory, national identity, moral and spiritual education, higher education.

Kirish. Mavzuning dolzarbligi. Bugungi yoshlar axborot oqimi va turli qadriyatlar to'qnashuvi sharoitida ulg'ayadi. Shunday vaziyatda milliy o'zlikni anglash va Vatanga munosabatni ongli ravishda shakllantirish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biriga aylanadi. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda shaxsni Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash ta'limning maqsadlaridan biri sifatida belgilab qo'yilgan [1]. Ammo amaliyotda vatanparvarlik tarbiyasi ko'pincha umumiy chaqiriqlar va bir martalik tadbirlar bilan cheklanadi. Natijada bu tushuncha talaba uchun shaxsiy tajribadan uzoq, mavhum shiorga aylanib qoladi.

Mintaqaviy sharoitda masalaning ahamiyati yanada ortadi. Har bir hudud o'zining og'zaki va yozma adabiy merosi, ko'p asrlik tarixiy xotirasi hamda ijtimoiy-ekologik tajribasiga ega. Bu omillar talabaga Vatan tushunchasini aniq yer, aniq odamlar va aniq tarixiy tanlovlar orqali anglatish imkonini beradi. Mintaqaning yetakchi oliy ta'lim muassasasi bu imkoniyatdan o'quv jarayonida tizimli foydalanishi uchun asoslar mavjud.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi. Vatanparvarlik tarbiyasi masalasi pedagogika, psixologiya va falsafada keng muhokama qilingan. Jamoaviy xotira va milliy o'zlikning shakllanishi B. Anderson, A. Smit va P. Nora asarlarida nazariy jihatdan asoslangan: ularda millat va xotira ramzlar, matnlar hamda hikoyalar orqali shakllanishi ta'kidlanadi [6; 7; 8]. Ta'lim jarayonida bilimning ijtimoiy-madaniy tabiati L. S. Vygotsky, tajribaviy o'rganish sikli D. Kolb, o'quv maqsadlari ierarxiyasi B. Bloom tomonidan tavsiflangan [3; 4; 5]. Milliy sharoitda ma'rifatparvarlik an'anasi va axloqiy-vatanparvarlik g'oyalari Abdulla Avloniy kabi mutafakkirlar merosida ishlab chiqilgan [2].

Mintaqa adabiyotining folklor namunalari va XIX asr shoirlari ijodi filologik jihatdan o'rganilgan. Shunga qaramay, bu merosning ta'limiy-tarbiyaviy salohiyati oliy ta'lim metodikasi nuqtayi nazaridan, ya'ni aniq model, bosqichlar va baholash mezonlari bilan yetarlicha tizimlashtirilmagan. Aynan shu ilmiy bo'shliq tadqiqotning zarurligini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Tadqiqotning maqsadi oliy ta'lim muassasasi misolida adabiy-tarixiy manbalarni o'quv jarayoniga tatbiq etish orqali talabalarda vatanparvarlik tuyg'usini rivojlantirishning metodik modelini asoslash va uning samaradorlik mezonlarini ishlab chiqishdir.

Maqsadga erishish uchun to'rtta vazifa belgilandi: vatanparvarlik tushunchasining pedagogik mohiyati va tarkibiy qismlarini aniqlash; mintaqaviy adabiy-tarixiy manbalarning tarbiyaviy imkoniyatlarini tasniflash; manbalar bilan ishlashning bosqichma-bosqich metodik modelini ishlab chiqish; modelning samaradorligini baholash mezonlari va vositalarini belgilash.

Tadqiqot uslublari. Tadqiqot aralash (sifat va miqdor) yondashuvda rejalashtirilgan bo'lib, ikki bosqichdan iborat: nazariy-tahliliy bosqich va pedagogik tajriba bosqichi.

Nazariy bosqichda ilmiy adabiyotlar va me'yoriy hujjatlar tahlil qilindi, sintez usuli qo'llanildi. Adabiy-tarixiy matnlardagi vatanparvarlik bilan bog'liq kalit tushunchalar va motivlarni aniqlash uchun kontent-tahlildan foydalanildi. Turli manba turlarining tarbiyaviy imkoniyatlari qiyosiy-tipologik tahlil orqali solishtirildi.

Tajriba bosqichi mintaqaviy oliy ta'lim muassasasi talabalari orasida tajriba va nazorat guruhlari asosida o'tkaziladi. Tajriba guruhi ($n = [5]$) va nazorat guruhi ($n = [3]$) o'quv yo'nalishi, kursi va dastlabki ko'rsatkichlari bo'yicha tenglashtiriladi. Tajriba [2025]–[2026] o'quv yili davomida [3] hafta o'tkaziladi. Ishtirok ixtiyoriy bo'lib, natijalar anonim qayta ishlanadi.

Tadqiqot materiali beshta guruhga bo'lindi: xalq dostonlari, XIX asr shoirlari merosi, tarixiy-memuar va publitsistik matnlar, badiiy-tarixiy nasr hamda arxiv

hujjatlari va mahalliy tarixga oid materiallar. Manbalar ilmiy to'g'riligi, til jihatidan tushunarli va tarbiyaviy mazmuni bo'yicha saralanadi.

Natijalar uch komponent bo'yicha baholanadi: kognitiv komponent bilim testi bilan, hissiy komponent Likert shkalasi asosidagi qadriyatga munosabat so'rovnomasi bilan, xulqiy komponent loyihaviy faollik rubrikasi bilan o'lchanadi. Guruhlar o'rtasidagi farq ma'lumotlar taqsimotiga qarab Styudent t-mezoni yoki Mann–Uitni mezonini yordamida statistik tekshiriladi.

Natijalar va ularning tahlili. Vatanparvarlikning tarkibiy tuzilmasi. Nazariy tahlil vatanparvarlikni uch komponentning birligi sifatida ko'rish maqsadga muvofiqligini ko'rsatdi. Kognitiv komponent tarixiy bilim va kontekstni tushunishni, hissiy komponent faxr, mas'uliyat va hamdardlik tuyg'ularini, xulqiy komponent esa faol fuqarolik pozitsiyasini o'z ichiga oladi. Faqat bilim berishga tayangan o'qitish birinchi komponentni rivojlantiradi. Qolgan ikkitasi shaxsiy tajriba va faoliyat bilan bog'liq bo'lgani uchun alohida pedagogik shart-sharoit talab qiladi.

Adabiy-tarixiy manbalarning tarbiyaviy imkoniyatlari. Kontent-tahlil natijasida manbalar guruhlar bo'yicha turlicha tarbiyaviy yo'nalishlar aniqlandi. Dostonlarda xalq birligi, yurt himoyasi, qahramonlik va sadoqat motivlari yetakchilik qiladi, ular tarixiy xotiraning og'zaki shakldagi tashuvchisi sifatida qaraladi. XIX asr shoirlari merosida xalq taqdiri, adolat va ma'rifat g'oyalari shaxsiy mas'uliyat hamda ijtimoiy tanqid bilan uyg'unlashadi. Tarixiy-publitsistik matnlar ijtimoiy o'zgarishlar va jamiyat oldidagi mas'uliyat haqida mulohaza yuritish imkonini beradi. Mahalliy tarix materiallari talabani o'z hududi bilan bevosita bog'laydi, Orol muammosi kabi mavzular esa ekologik mas'uliyat tarbiyasiga xizmat qiladi.

Eng muhim xulosa shuki, manba turi rivojlantiriladigan komponentni belgilaydi: dostonlar ko'proq hissiy, tarixiy hujjatlar kognitiv, loyihaviy topshiriqlar xulqiy komponentga ta'sir qiladi. Shu sababli ularni majmuada qo'llash maqsadga muvofiq.

To'rt bosqichli metodik model

Model to'rt izchil bosqichdan iborat. Birinchi bosqich, kontekstlashtirishda, talaba matn yaratilgan davr, muallif va ijtimoiy vaziyat bo'yicha qisqa mustaqil izlanish o'tkazadi. Bu manbani bugungi tasavvurlarga moslab noto'g'ri talqin qilishning oldini oladi. Ikkinchi bosqich, yaqindan o'qish va tahlilda, matndagi kalit tushunchalar (yurt, xalq, adolat, ma'rifat, burch) aniqlanib, ularning qo'llanish konteksti filologik usullar bilan tahlil qilinadi. Uchinchi bosqichda talabalar manbadagi qadriyatlarni zamonaviy holat bilan solishtiradi va turli talqinlarni muhokama qiladi, shu tariqa qadriyat tayyor holda berilmay, tahlil orqali o'zlashtiriladi. To'rtinchi bosqich amaliy loyiha bo'lib, talaba mahalliy tarixga oid mini-tadqiqot, tarixiy shaxs haqida taqdimot yoki matn tarjimai va sharhini tayyorlaydi hamda qadriyatni kasbiy faoliyatiga bog'laydi.

Modelning nazariy asoslari uyg'unlik hosil qiladi. Vygotskiy qarashlariga ko'ra o'rganish ijtimoiy muloqotda kechadi, bu ikkinchi va uchinchi bosqichlarda amalga oshadi. Kolb sikli tajriba, mulohaza, tushunchalashtirish va qo'llashni

qamrab oladi va barcha bosqichlarda ko'rinadi. Bloom taksonomiyasi bo'yicha esa talaba tushunishdan tahlil, baholash va yaratishgacha ko'tariladi.

Pedagogik tajriba natijalari

Tajriba yakunlangach, kognitiv, hissiy va xulqiy komponentlar bo'yicha ko'rsatkichlar tajriba va nazorat guruhlarida boshlang'ich va yakuniy kesimlarda solishtiriladi. Natijalar quyidagi shaklda bayon qilinadi: *"Tajriba guruhida kognitiv komponent bo'yicha o'rtacha ball [10] dan [18] ga o'sdi, nazorat guruhida esa [15] ni tashkil etdi ($p < [16]$). Hissiy komponentda o'zgarish [16], xulqiy komponentda [17] bo'ldi."*

Muhokama. Tadqiqot adabiy-tarixiy manbalar vatanparvarlik tarbiyasida uch komponentni bir vaqtda rivojlantiruvchi vosita bo'la olishini ko'rsatadi, bunda manba bilan ishlash shakli hal qiluvchi rol o'ynaydi. Faqat o'qib chiqish yoki yod olish tarixiy bilimni oshiradi, qadriyatga munosabat va faollik esa munozara hamda loyiha bosqichlarida shakllanadi. Bu Kolb va Vygotskiy qarashlariga mos keladi.

Mintaqaviy kontekstning afzalligi shundaki, talaba uchun manbalar uzoq o'tmish emas, o'zi yashayotgan hudud va tilning jonli merosi sifatida namoyon bo'ladi. Bu shaxsiy ahamiyat tuyg'usini kuchaytirib, ichki motivatsiyaga ijobiy ta'sir qilishi mumkin, biroq bu farazni faqat tajriba ma'lumotlari tasdiqlashi yoki rad etishi mumkin.

Modelni qo'llashda bir necha xavfni hisobga olish zarur: manbani ideallashtirish va tarixiy murakkablikni soddalashtirish; tarixiy faktlarni ideologik talqinga bo'ysundirish; hissiy ta'sirni haddan tashqari oshirib, tanqidiy fikrlashni bostirish; ikki tilli muhitda tarjima va talqin jarayonida ma'no yo'qolishi. Haqiqiy vatanparvarlik tarixni to'liq va halol anglashdan o'sadi, shuning uchun o'qituvchi ilmiy aniqlik va tanqidiy yondashuvni doimo saqlashi lozim.

Tadqiqotning cheklovlari ham mavjud: model bitta oliy ta'lim muassasasi sharoitida sinovdan o'tkaziladi, vatanparvarlik kabi murakkab konstruktning miqdoriy baholash ma'lum soddalashtirishni talab qiladi, kuzatuv muddati esa qisqa bo'lishi mumkin.

Xulosalar. Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarga olib keldi. Birinchidan, vatanparvarlik kognitiv, hissiy va xulqiy komponentlar birligida shakllanadi, shuning uchun ta'lim jarayoni uchala komponentni qamrab olishi kerak. Ikkinchidan, xalq dostonlari, shoirlar merosi, tarixiy-publististik matnlar va mahalliy tarix materiallari boy ta'lim resursi bo'lib, ularning har bir turi ma'lum komponentga ko'proq ta'sir qiladi. Uchinchidan, kontekstlashtirish, yaqindan o'qish, munozara va amaliy loyihadan iborat model talabani passiv tinglovchidan faol tadqiqotchiga aylantiradi. To'rtinchidan, modelning samaradorligi o'qituvchining metodik tayyorgarligiga, manbalarining ilmiy to'g'ri tanlanishiga va baholash mezonlarining aniqligiga bog'liq. Kelgusida modelni turli yo'nalishdagi (filologik, yuridik, pedagogik, texnik) talabalar guruhlarida qiyosiy sinash va uzoq muddatli natijalarini kuzatish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.

2. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent: Ma'naviyat, 1992.
3. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
4. Kolb D. A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1984.
5. Bloom B. S. Taxonomy of Educational Objectives. – New York: David McKay, 1956.
6. Anderson B. Imagined Communities. – London: Verso, 1983.
7. Smith A. D. National Identity. – London: Penguin Books, 1991.
8. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire // Representations. – 1989. – No. 26. – P. 7–24.